

ІНКЛЮЗИВНА ПЕДАГОГІКА В ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

*Демченко Ірина Іванівна,
докторант, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної педагогіки та психології
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства активно впроваджується система інклюзивної освіти, до якої кожному громадянину, незалежно від його соціального статусу, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має забезпечуватися справедливий доступ. Реалізація цієї стратегічної мети залежить від якості підготовки майбутнього педагога до виконання своїх професійних функцій. Тому однією з найактуальніших проблем сьогодення постає оновлення змісту, форм, методів, засобів і технологій навчання і виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів з урахуванням тенденції освітньої інклюзії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія і практика професійної підготовки вчителя початкової школи широко розкрита в працях Н. Бібік, В. Бондаря, С. Мартиненко, Н. Ничкало, О. Савченко, Л. Хомич, М. Фіцули, І. Шапошнікової та інших учених. Окремим аспектам підготовки майбутнього вчителя початкових класів до навчання й виховання дітей із вадами психофізичного розвитку в умовах інклюзивного класу присвячено наукові студії В. Бондаря, Л. Гречко, А. Колупаєвої, М. Матвєєвої, С. Миронової, Н. Назарової, В. Синьова, Л. Шипіциної. Однак ця комплексна проблема потребує подальшого розв'язання.

Мета статті – з'ясувати педагогічні засади інклюзивної освіти, визначити спектр оновлених функцій професійної діяльності вчителя початкової школи, обґрунтувати сутність поняття «інклюзивна педагогіка» та

необхідність унесення необхідних коректив до змісту його фахової підготовки у ВНЗ.

Викладення основного матеріалу. Головним завданням освітньої інклюзії є відгук на широкий спектр потреб дітей у шкільному середовищі та за його межами. Як слушно зазначає В. Синьов, в її основу доцільно покласти ідеологію заперечення будь-якої дискримінації дітей. На переконання вченого-педагога, побудова інклюзивної освітньої системи ґрунтується на засадах надання рівного доступу всім категоріям дітей до навчання в загальноосвітніх закладах, створення відповідних умов для цього, забезпечення їхнього права розвиватися в родинному оточенні й мати доступ до всіх ресурсів місцевої спільноти, залучення батьків до навчального процесу як, розроблення навчальних програм на основі особистісно орієнтованого та індивідуального підходів, залучення додаткових ресурсів для забезпечення особливих освітніх потреб дитини, використання результатів сучасних досліджень та практики впровадження інклюзивної моделі навчання, реалізація командного підходу в навчанні й вихованні [4, с. 6–11].

Дотримання окреслених принципів дасть змогу всіх дітей забезпечити психолого-педагогічною, соціально-реабілітаційною та медичною підтримкою. У цьому контексті актуальною проблемою постає формування поліфункціональності й багатогранності особистості педагога, який має бути провідником ідей людиноцентризму, демократичності, гуманізму й толерантності. Її розв'язання потребує реалізації комплексного підходу до професійної підготовки у ВНЗ.

Галузевим стандартом вищої освіти (спеціальність «Початкове навчання»), зокрема, кваліфікаційною характеристикою вчителя початкових класів, у якій зазначено, що він повинен володіти знаннями, навичками, прийомами навчання всіх предметів початкового циклу та вміло використовувати їх під час виконання педагогічних, навчально-виховних і науково-методичних завдань, проводити роботу з виявлення й розвитку здібностей дітей, формувати культуру усного та писемного мовлення, розвивати

необхідні навчальні вміння й навички, усі форми мислення, виховувати любов до навчальної діяльності, залучати молодших школярів до різних видів особистої та суспільно корисної діяльності.

Як бачимо, у стандарті бракує вимог щодо інклюзивної компетентності вчителя початкової школи. Тому нині особливої уваги заслуговує проблема підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти, оскільки спектр функцій учителя значно розширюється. Тобто, крім основних (дидактичної, виховної й розвивальної), додаються просвітницька (інформування громадськості та батьків про позитиви інклюзії), діагностична (діагностика можливостей та потреб дитини), корекційна (добір і проведення психолого-педагогічних заходів щодо виправлення або послаблення недоліків психофізичного розвитку дітей, їхньої адаптації та соціалізації) та рефлексивна (розроблення критеріїв і показників для оцінювання освітніх досягнень учнів, аналізу ефективності навчально-виховного процесу й пошуку способів його коригування). Для виконання цих функцій учитель має володіти глибокими знаннями з фахових дисциплін, методики викладання предметів початкової школи, високим рівнем майстерності в галузі навчально-виховної та розвивальної роботи як зі здоровими учнями, так і з особливостями в розвитку. Тобто педагоги повинні отримати не лише загальну професійну, але й специфічну підготовку з корекційної педагогіки та психології.

Таким чином, за умов упровадження інклюзивної освіти процес підготовки майбутнього вчителя початкових класів набуває розширеного контексту. Очевидно, що сучасний учитель початкових класів повинен мати високий рівень фахової, методичної й психологічної видів готовності виконувати розширений спектр функцій професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Перша з них охоплює систему знань із методології інклюзивної освіти та високий рівень корекційно-педагогічної майстерності; друга полягає у володінні вчителем загальнопедагогічними та корекційно-розвивальними технологіями; третя інтегрує в собі особистісні якості педагога (емпатія, толерантність, емоційна підтримка іншої людини, рефлексія тощо).

Щоб сформувати в майбутнього вчителя окреслені види готовності до професійної діяльності, необхідно озброїти його знаннями, вміннями й навичками з інклюзивної педагогіки.

Незважаючи на те, що в тезаурусі загальної, соціальної та спеціальної педагогіки немає поняття «інклюзивна педагогіка», виникає нагальна потреба визначити й обґрунтувати його. Це зумовлено тим, що інклюзивне навчання нероздільне з виховним процесом. Отже, звернемося до сутності понять, «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання» та «інклюзивне виховання».

Слово «інклюзія» запозичене з англійської мови (inclusion). Воно означає залучення або приєднання. Провідний учений України в галузі корекційної педагогіки А. Колупаєва дефініцію інклюзивної освіти трактує як «об'єднану освітню систему з надання належної освіти всім учням; повне залучення дітей із відмінними здібностями в різні аспекти шкільної освіти, які є доступними для інших дітей» [3, с. 306]. Як бачимо, ця категорія позначає освітній аспект, що належить педагогічній галузі знань, спрямованої на підвищення рівня освіченості кожного громадянина України, подолання ізоляції осіб з обмеженими можливостями та забезпечення їх рівними правами.

В Інтернет-виданні «Вікіпедія» поняття «інклюзивне навчання» трактується як «система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу». Також наголошено, що з метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство із громадою до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами [2].

На переконання Т. Скорик, інклюзивне навчання в загальноосвітніх закладах відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства. Інклюзія означає розкриття кожного учня за допомогою освітньої програми, яка є достатньо складною, але відповідає його здібностям. Вона враховує потреби, а також спеціальні умови та підтримку, яка

забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [5, с. 172].

У Концепції розвитку інклюзивної освіти (Наказ МОН від 01.10.2010 р., № 912) зазначено, що інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей. У цьому документі наголошується, що інклюзивна освіта в Україні має запроваджуватися, починаючи з дошкільних навчальних закладів, де провідною є виховна діяльність.

Відтак, слід звернути увагу на поняття інклюзивного виховання, котре в публікації В. Бойко трактується як «цілеспрямований розвиток кожної зростаючої особистості, незалежно від рівня психофізичного розвитку, як неповторної людської індивідуальності в умовах інклюзивного суспільства» [1, с. 8]. Однак це визначення неповне. На нашу думку, інклюзивне виховання – це діяльність, яка відбувається в різних ситуаціях взаємодії педагога й вихованців у процесі психолого-педагогічного та соціального супроводу їхньої навчальної, ігрової, трудової, дозвільної та інших видів активності й спілкування з метою розвитку особистості чи окремих індивідуальних якостей кожного члена групи або класу, у складі яких є діти з особливими освітніми потребами.

Оскільки педагогіка усталено тлумачиться як наука про спеціально організовану цілеспрямовану й систематичну діяльність із формування людини та про зміст, форми і методи виховання, освіти і навчання, то розглянуті вище поняття складають основу інклюзивної педагогіки. Обґрунтованість нашої позиції полягає в тому, що згідно з галузями конструктивної діяльності людини (мистецтво, спорт, медицина тощо) та з віковими й особистісними особливостями її розвитку, до структури педагогіки належать мистецька, спортивна, військова, медична, соціальна, корекційна, реабілітаційна та інші її

різновиди. Вони виникли через необхідність диференціації дидактичної та виховної специфіки освіти різних категорій суб'єктів педагогічного процесу. Нині їм також властива інклюзія. Відтак є підстави виокремити нову універсальну галузь знань – інклюзивну педагогіку, під якою ми розуміємо теорію і практику навчання і виховання осіб із легкими психічними і фізичними вадами, із затриманим, прискореним і нормальним розвитком, а також соціально-вразливих і педагогічно занедбаних, залучених до сумісного навчально-виховного процесу в системах неперервної загальної та професійної освіти.

Апріорно, що підготовка майбутнього вчителя початкових класів до інклюзивної практики залежить від структурованості її змісту, що відображено в навчальному плані (напряму 6.010102: Початкова освіта). Ураховуючи важливість упровадження інклюзивної освіти, проаналізуємо в процесі вивчення яких саме дисциплін студенти можуть сформувати інклюзивну компетентність щодо виконання розширеного спектру функцій професійної діяльності.

Варто зазначити, що до 2010 року особливості інклюзивної освіти вивчалися фрагментарно в змісті різних дисциплін. Наприклад, деякі аспекти аномального розвитку дітей, їх діагностика й специфіка навчання входили до змісту дисциплін загальної психолого-педагогічної підготовки: «Основи медичних знань та охорони здоров'я», «Анатомія і фізіологія дітей з основами генетики», «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Основи психодіагностики», «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності». Окремі питання інтегрованого та інклюзивного навчання дітей з особливостями в розвитку розкривалися під час вивчення таких дисциплін, як «Основи дефектології», «Основи корекційної педагогіки». Така частковість висвітлення проблем організації навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи з інклюзивною формою навчання не надає цілісної професійної та особистісної підготовки майбутнього вчителя до роботи із зазначеною категорією дітей.

Оптимізувати процес формування професійної готовності педагога до освітньої інклюзії можна шляхом включення в навчальний план нових дисциплін із використанням інноваційних моніторингових та освітніх технологій у навчально-виховному процесі, що сприятиме підвищенню інтересу педагогів до інклюзивної практики, формуванню навичок самостійного нагромадження знань і застосування їх у професійній діяльності. Відповідно Наказів Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти» (від 01.10.10 № 912) та «Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах» (09.12.2010 № 1224), а також згідно з Галузевим стандартом вищої освіти (спеціальність «Початкове навчання») до нормативної частини навчального плану підготовки бакалаврів у 2011 році було включено дисципліну «Основи інклюзивного навчання».

У 2012 році Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України рекомендувало замість «Основи інклюзивного навчання» упровадити дисципліну «Основи інклюзивної освіти», програму якої розроблено Інститутом спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України (колектив авторів: І. Білозерська, Л. Будяк, З. Ленів, Ю. Найда, Т. Сак, О. Таранченко під керівництвом професора А. Колупаєвої). На вивчення цього курсу відведено 54 години, з яких 18 год. – аудиторні заняття (лекційних – 8 год., семінарсько-практичних – 10 год.), а решта – самостійна робота. Змістом цієї програми охоплено лише два модулі – «Методологічні та законодавчо-нормативні засади інклюзивної освіти» й «Інклюзивна освіта – від основ до практики».

Перший модуль містить три теми: «Інклюзивна освіта як модель соціального устрою»; «Інклюзія – стратегія міжнародного та українського законодавства»; «Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі». При вивченні цих тем студенти знайомляться з тезаурусом та основними принципами освітньої інклюзії, історичною ретроспективою становлення й розвитку інклюзивної освіти в світі й Україні, основними міжнародними та

державними нормативно-правовими документами щодо впровадження інклюзивного навчання, сучасною системою спеціальної освіти в Україні тощо.

Другий модуль об'єднує теми «Школа з інклюзивною формою навчання – школа рівних можливостей» та «Вітчизняний досвід моделювання навчально-виховного процесу в школі з інклюзивною формою навчання». При цьому студенти мають змогу ознайомитись з характеристикою та досвідом діяльності інклюзивного навчального закладу, особливостями створення інклюзивного середовища загальноосвітньої школи, структурними компонентами, принципами функціонування, вимогами до організації та вітчизняним досвідом моделювання навчально-виховного процесу в школі I ступеня з інклюзивною формою навчання.

Отже, дисципліна «Основи інклюзивної освіти» за своїм змістом спрямована на загально-інформаційну й теоретичну підготовку студентів, оскільки в процесі її опанування студенти вивчають історичні, філософські, нормативно-правові та організаційні засади інклюзивного навчання. Показово, що вивчення цього курсу забезпечено навчально-методичним посібником з ідентичною назвою [3]. У ньому розглянуто:

- особливості, законодавче підґрунтя впровадження в Україні інклюзивного навчання, досвід відомих науковців світу та України, передумови забезпечення успішної інклюзії та диференційоване викладання;
- організацію корекційно-розвивальної роботи як складової інклюзивного навчання та її навчально-методичне забезпечення;
- значення індивідуального навчального плану, його структури та особливості його складання;
- специфіку оцінювання знань і вмінь учнів з особливими потребами тощо.

Однак цей посібник не має прикладного спрямування, у ньому бракує практико-педагогічного матеріалу, що охоплював би конкретику роботи педагога, наприклад, учителя-предметника чи класовода з учнями, котрі мають

особливі освітні потреби. Відтак постає необхідність розширити підготовку майбутнього вчителя початкових класів до засвоєння теорії і практики інклюзивної педагогіки.

Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України (від 3 грудня 2009 р., № 1482-р) «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», МОН та Академії педагогічних наук доручено включити у навчальні програми вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Педагогічна освіта», курс «Дидактика інклюзивного навчання». У вересні 2010 році вийшов відповідний Наказ Міністерства освіти і науки України покласти відповідальність Департаменту вищої освіти та АПН України на виконання цього розпорядження з терміном до вересня 2011 року. Проте окремого Листа Міністерства освіти і науки молоді та спорту України з конкретними даними щодо цього курсу (назви змістових модулів, обсяг годин, кількість кредитів, рік підготовки, основна це дисципліна, вибіркова чи варіативна) не було. Тому, скоригувавши назву цього курсу, через те що там простежується деяка тавтологія (дидактика – це наука про навчання), ми запропонували впровадити спецкурс «Інклюзивна педагогіка», конкретизувавши його за спеціальністю «Початкова освіта».

Отже, ми розробили програму й навчально-методичне забезпечення спецкурсу «Інклюзивна педагогіка початкової школи», що з вересня 2011 року впроваджено в навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Ця вибіркова дисципліна стала логічним продовженням змісту курсу «Основи інклюзивної освіти». Під час її вивчення в студентів передбачено сформуванню організаційно-методичні знання, уміння й навички шляхом застосування технології контекстного навчання для відтворення цілісної структури професійної діяльності вчителя початкових класів за алгоритмом імітаційного моделювання інклюзивної освітньої практики. Спецкурс розрахований на 72 години, серед яких – 36 годин аудиторних (лекцій – 18 год., практичних – 18 год.) і стільки ж – самостійної

роботи. Вибір значного обсягу годин на опанування спецкурсу вмотивовується складністю теоретичного й практичного матеріалу, що зумовлено поліфункціональною місією професійної діяльності вчителя початкових класів в умовах інклюзивної освіти.

Зміст дисципліни спрямований на: опанування системи знань із загальної методології інклюзивної педагогіки, педагогічних засад інклюзивного навчання, теорії і практики процесу виховання особистості в інклюзивних умовах; формування вмінь з організації освітнього процесу в інклюзивних класах початкової школи; вивчення досвіду роботи інклюзивних закладів освіти та опанування новітніми педагогічними технологіями роботи з молодшими школярами та їх батьками в умовах освітньої інклюзії.

Програма спецкурсу складається із чотирьох змістових модулів (ЗМ):

ЗМ I «Методологія інклюзивної педагогіки» містить чотири теми: «Предмет і завдання інклюзивної педагогіки та її міжпредметні зв'язки», «Інклюзивний клас як новітнє педагогічне явище», «Оновлені функції вчителя початкових класів в інклюзивних умовах», «Співпраця команди фахівців в інклюзивній початковій школі».

ЗМ II «Інклюзивна дидактика початкової школи» об'єднує такі теми: «Педагогічні засади інклюзивного навчання», «Типологія інклюзивних уроків у початковій школі», «Допоміжні форми інклюзивного навчання в початкових класах», «Ергономічне забезпечення інклюзивного навчання».

ЗМ III «Інклюзивне виховання молодших школярів» охоплює теми: «Організація виховного процесу в інклюзивних класах початкової школи», «Інклюзивне виховання різних категорій молодших школярів», «Педагогічний супровід розвитку особистості в інклюзивному колективі», «Інтерактивні форми взаємодії сім'ї і школи в інклюзивних умовах».

ЗМ IV «Інклюзивний досвід початкової школи» передбачає вивчення таких тем: «Аналіз ефективності інклюзивних умов у початковій школі», «Прогресивні напрацювання вчителів інклюзивних початкових шкіл», «Пріоритет використання креатотерапії в інклюзивній початковій школі»,

«Позиції «за» і «проти» суб'єктів інклюзивного освітнього процесу».

Висновки. Інклюзивна педагогіка – це новітня галузь знань із теорії і практики навчання й виховання осіб з особливими освітніми потребами, залучених до сумісного навчально-виховного процесу в системі неперервної загальної та професійної освіти. Педагогічними засадами інклюзивної освіти є вільний доступ до навчання, відповідність умов, широка соціалізація, забезпечення додатковими ресурсами, дотримання прогресивних наукових підходів, командність та розширення передового досвіду. У зв'язку із цим поле професійної діяльності вчителя початкових класів, окрім дидактичної, виховної й розвивальної, розширюється просвітницькою, діагностичною, корекційною та рефлексивною функціями. Щоб він був здатним їх виконувати на фаховому, методичному й психологічному рівнях, у навчально-виховний процес ВНЗ доцільно впровадити спецкурс «Інклюзивна педагогіка початкової школи».

Перспективою подальших розвідок окресленої проблеми є розроблення й обґрунтування моделі педагогічної системи формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Резюме. У статті з'ясовано сутність і запропоновано до наукового вжитку новий термін «інклюзивна педагогіка», розкрито педагогічні засади інклюзивної освіти, визначено спектр оновлених функцій професійної діяльності вчителя початкової школи й обґрунтовано необхідність упровадження спецкурсу «Інклюзивна педагогіка початкової школи» в процес професійної підготовки майбутнього педагога за спеціальністю «Початкова освіта». **Ключові слова:** інклюзивна освіта, інклюзивна педагогіка, зміст професійної підготовки, майбутній учитель початкових класів.

Резюме. В статье определена сущность и предложено ввести в научный оборот новый термин «инклюзивная педагогика», рассмотрены педагогические принципы инклюзивного образования, определен спектр обновленных функций профессиональной деятельности учителя начальной школы, а также обоснована необходимость внедрения спецкурса «Инклюзивная педагогика начальной

школы» в процесс профессиональной подготовки будущего педагога по специальности «Начальное образование». **Ключевые слова:** инклюзивное образование, инклюзивная педагогика, педагогические принципы, содержание профессиональной подготовки, будущий учитель начальных классов.

Resume. In the article essence is defined and a new notion «inclusive pedagogics» is suggested to put into scientific circulation, pedagogical principles of inclusive education are considered, the spectrum of the renewed functions of professional activity of teacher of primary school is defined, and also the necessity of introduction of the special course of «Inclusive pedagogics of primary school» in the process of professional preparation of future teacher on speciality «Primary education» is grounded. **Keywords:** inclusive education, inclusive pedagogics, pedagogical principles, contents of professional preparation, future teacher of primary school.

Література

1. Бойко В. О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття та особливостей її запровадження / В. О. Бойко // Наківі записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – № 4. – С. 7–11.
2. Інклюзивне навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.
3. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / За заг. ред. Колупасової А. А. – К.: «А.С.К.», 2012. – 308 с.
4. Синьов В. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. Синьов, А. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6–11.
5. Скорик Т. В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку / Т. В. Скорик // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2011. – Вип. 84. – С. 169–172.